

NICOLAUS CUSANUS

Idiota de sapientia – Az együgyű a bölcsességről

Keresztény mesterek

2

A sorozatban megjelent:
Jeromos atya: *Lehetőségek és dallamok*

Nicolaus Cusanus

Idiota de sapientia

Az együgyű a bölcsességről

Vigilia Kiadó
Budapest, 2021

Fordította, jegyzetekkel ellátta
és a bevezető tanulmányt írta:
Bakos Gergely OSB

Lektorálta:
Görföl Tibor

A latin szöveg forrása:
Nicolai de Cusa: *De docta ignorantia*.
Ediderunt Ernestus Hoffmann et Raymundus
Klibansky. Lipsiae, Felicis Meiner, 1932.

A könyv kiadásában közreműködött:
Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Szent II. János Pál Pápa Kutatóközpont
Katolikus Misztika Kutatócsoport

A könyv megjelenését támogatta:

© Bakos Gergely OSB, 2021
© Vigilia Kiadó, 2021

*„Minden tudomány legfőbb tudnivalója abban keresendő, amit megtudni nem lehet.”**

* GÉHER ISTVÁN: *Shakespeare olvasókönyv. Tükörképünk 37 darabban*, Cserépfalvi – Szépirodalmi, Budapest, 1991, 8.

BEVEZETÉS

Szent Ágoston (354–430) az imádságról szóló levelében írja: „*Van tehát bennünk, hogy így fejezzem ki magamat, egy bizonyos tudós tudatlanság.*”¹ Az istenlátásról szóló levelében pedig első olvasásra meglepő módon szögezi le: „*az a látás sem megvetendő, amikor azt látod, hogy nem tudsz.*”² Ugyanitt arra is a figyelmezteti olvasóit, nehogy úgy gondolják, hogy tudnak valami olyasmit, amit nem tudnak.³ Aztán ugyane levél végén megtudhatjuk, hogy „*Isten valami jobb, mint saját értelmünk,*”⁴ s az eredeti címzett Paulinával együtt a következő fölszólítást kapjuk: „*önmagadat készítsd elő bensődben testetlen szálláshelyül számára, hogy meghalld az ő beszédének csendjét és meglásd az ő láthatatlan alakját.*”⁵

¹ SZENT ÁGOSTON: 130. levél. Az imádságról. Levél Probához, XV. 28: „Est ergo in nobis quaedam, ut ita dicam, docta ignorantia”.

² SZENT ÁGOSTON: 147. levele. Az istenlátásról 3.

³ Uo. 5.

⁴ Uo. 45.

⁵ Uo. 53.

Ha Nicolaus Cusanus (1401–1464) munkássága felől tekintünk vissza, a látszólag önkényesen összeválogatott ágostoni szövegrészletek e csokra a *docta ignorantia* avagy *tudós tudatlanság* lényeges mozzanatait rajzolja föl: emberi tudásunk határainak és Isten transzcendenciájának belátása, valamint benső csöndünk fölkészülésünk első lépései lehetnek a Láthatatlannal történő találkozásunkra. Valójában az egyházatya másodjára említett levelének jelentős részében épp e találkozás nyelvileg látszólag ellentmondásos bibliai megfogalmazásai között igyekszik kiigazodni. A jó egy évezreddel később író kuesi bíboros a dionüszioszi hagyomány örököseként pedig szándékosan és programszerűen fogalmaz egyszerre paradoxonokban, s haladja meg saját megfogalmazásait, hogy Isten végtelen transzcendenciáját közelebb hozza olvasója fölfogásához –, avagy Nicolausszal szólva: hogy ízelítőt kapjunk a bölcsességből.

A mű keletkezéséről

Az *Idiota de sapientia* első könyvét a szerző 1450. július 15-én Rietiben, a másodikat pedig ugyanazon esztendő augusztus 7-én és 8-án Fabrianóban írta meg. E két könyvecskéből álló párbeszéd igazi ízelítő Nicolaus bölcséleti teológiájából, alkal-

mas bevezető Cusanus gondolkodásába.⁶ A szöveg folytatásának tekinthető *Idiota de mente* című mű holland fordítója, Inigo Bockent írja:

„az *Idiota de sapientia* [...], az *Idiota de mente* [...] és az *Idiota de staticis experimentis* [...] 1450-ben keletkeztek, s ezért Cusanus első bölcséleti szakasza beteljesedésének tekinthetők. E későbbi dialógusokban újra fölbukkannak az első két fő műben, a *De docta ignorantia*ban (1441) és a *De coniecturis*ban (1441–1445) előtérbe kerülő különböző témák, s végtelenül sokféle alakjukban a kézzelfogható emberi magatartásformákkal való szembesülés felől vizsgálva nyerne kifejtést. A végtelen és véges eredeti különbsége, az igazság megismerésére való képtelenség átalakítása emberi szabadsággá és kreativitássá, az emberi jelentésvilág sokoldalú

⁶ Itt fejezem ki hálámat a 7. *Jungcusanertagung* (Olaszország, Chieti, Dipartimento di Scienze filosofiche, pedagogiche ed economico-quantitative della Università „G. d’Annunzio“ Chieti-Pescara, 2016. szeptember 21–23.) szervezőinek, akik Cusanus *Idiotájára* – úgy is mint bevezetésre – ráirányították figyelmemet. Jelen tanulmány elemzéseit különösen sokat köszönhetek Michael Eckert „Weisheit und Schönheit. Zur Änigmatik des cusanischen Gottesnamen” c. előadásának.

volta, a Szentháromság mint a valóság embert is érintő dinamikájának kifejeződése, amely dinamikában az ember képes lehet magát második istenként fölfogni: e témák nem a valóság szerkezetét föltáró merőben elméleti tantételek, hanem olyan perspektívák, amelyek révén az ember a valósághoz való saját kapcsolódását ismerheti föl.”⁷

A címről

Idiota

Az ókorban a filozófiailag képzetlen embert görögül *idiotésznek* hívták.⁸ Cusanus ugyanezen szó latin változatát (*idiota*) használja, mely azonban a középkor folyamán sajátos jelentéssel töltődött föl. A XII. századi Európa különböző vallási mozgalmi ugyanis a szegénységet és az apostolok Krisztus-követését tartották szemük előtt. E mozgalmak követőit az egyházi írók az *idiotae et illiterati, rustici* vagy *rusticini* kifejezéssel illették – szembeállítva őket a műveltekkel (*docti*) vagy bölcsekkel (*sapientes*). A fölidézett kifejezések nem föltétlenül társadalmi eredetre vagy gazdasági helyzetre utalnak, hanem elsősorban arra, hogy

⁷ INIGO BOCKEN: Inleiding, in: Cusanus: *De leek over de geest*, Damon, Budel, 2001, 15–16.

⁸ Vö. MARCUS AURELIUS: *Elmélkedések* I. 9. 6.

az illető személyek a hit dolgaiban tanulás, azaz latin irodalmi műveltség nélkül merték hallatni szavukat, s így oktatták ki az iskolázott klérust.⁹ A gúnynév jelentése később átalakul: Assisi Szent Ferenc meg követői saját magukat nevezték *idiotának*. A szegénységmozgalom egyes képviselői elszakadtak ugyan az egyháztól, ám maga a mozgalom végül helyet talált a hivatalos intézmény keretei között. Ezt az irányzatot Cusanus korában a *devotio moderna* képviselte.¹⁰ Ugyanakkor a cusanusi „idiotá” korántsem írástudatlan vagy műveletlen: gondolatmenetét szentírási idézetekkel indítja, kicsit később pedig elismeri a könyvekben található bölcsességet.¹¹

Sapientia

Valóban, Nicolaus írása elején két bibliai gondolatot idéz, maga a párbeszéd ezek magyarázataként, az általuk fölvetett kérdésre adott válasz kifejtéseként olvasható. A *Példabeszédek* 1,20 és a *Sirák* 24,7 ugyanis feszültséget teremt: a Biblia szerint a bölcsesség szava egyrészt a leghétköz-

⁹ Vö. *ApCsel* 4,13.

¹⁰ Vö. a lábjegyzeti utalásainkat Kempis Tamás művére.

¹¹ *Idiota de sapientia* I 1–3. Az *Idiota de mente* c. dialógusban Platón és Arisztotelész írásainak bizonyos vonatkozásait értelmezi, a *De staticis experimentis* c. műben pedig (161:14–15) egy írott szöveget kér.

napibb helyeken hallatja hangját, másrészt pedig az elgondolható legmagasztosabb helyen, közvetlenül Isten (a Magasságbeli) közelében található.

A bölcsesség (*sapientia*) igen gazdag tartalmú fogalom. A klasszikus latinban és görögben, valamint a bibliai bölcsességi irodalomban erkölcsi töltetű: az igazi értékek iránti érzéket, azok fölismerését s az őket követő gyakorlati életalakítást jelenti. Mind a latin ige (*sapere*), mind a főnév eredetileg észrevezésre, jó ízlésre, okosságra vonatkozott, később pedig a dolgok igazi értékének (föl)ismerésére, bölcsességre – akárcsak az etimológiai szempontból rokon görög σοφός (hozzáértő, bölcs) melléknév. Az ízlelés fogalma pedig (*gustare, degustatio*) központi szerepet játszik majd e cusanusi párbeszédben.

Szerzői szándék és módszer

Jóllehet, Nicolaus maga egyetemi műveltséggel rendelkezett, élete nagyobbik részét mégsem ilyesfajta intézményes keretek között töltötte. Nem volt elkötelezve egyik iskolának sem. Bölcséleti-teológiai művei spekulatív, metafizikai jellegűek, alapvető gondolati mozgásuk a platonikus hagyomány alapján értelmezhető. Cusanus szerzői szándéka pedig a saját maga által többször használt *manuductio* (kézvezetés) kifejezéssel jellemez-

hető.¹² E kifejezés a cusanusi gondolkodás *anagógikus* működését állítja szemünk elé: a *manuductio* az érzéki valóságból kiindulva a létezők s a nekik megfelelő megismerési fokok fokozatos bejárásával, egyúttal az azokon való túllépéssel vezeti el gondolkodásunkat ahhoz a „tudós tudatlansághoz” vagy *docta ignorantia*hoz, amely az igazi istenismeretet jelenti. A láthatóból a láthatatlanba, a végesből a végtelen felé történő mozgás természetesen az egész középkori kultúra alapszerkezetéhez tartozik, egyúttal pedig a platóni filozófia alaptörténete.¹³ Nicolaus egész munkásságában a Végtelen „megértése” a tét. Művei olyan utak, kísérletek, amelyekben újra meg újra a Teremtő Isten és a teremtmények kapcsolatának és különbségének kifejtésére vállalkozik.¹⁴ Hiszen „*értelmünk-*

¹² Részletesebben lásd GERGELY TIBOR BAKOS: *On Faith, Rationality, and the Other in the Late Middle Ages, A Study of Nicholas of Cusa's Manuductive Approach to Islam*, Wipf and Stock, Eugen, 2011, különösen 146–196.

¹³ Vö. PLATÓN: *A lakoma* 201 F – 212 C. A dionüszio-szi χειραγωγή mozzanata az *ApCsel* 9,8, ill. 22,11-ből származhat, ahol Pál testi vakságáról esik szó.

¹⁴ Vö. CLYDE LEE MILLER: Nicolaus Cusanus [Nicolas of Cusa], in: Edward N. Zalta (szerk.): *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2017 Edition), URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/sum2017/entries/cusanus/>>. – 2018. január 20. Ki-

kel mindig lehetséges többet megragadnunk”.¹⁵ Ezért nem szigorú értelemben vett rendszerépítésről, hanem *manuductió*król beszélhetünk – ezek részben egymásra épülnek, ily módon nem nélkülöznek bizonyos rendszerességet.

A szerző szándékát az I. könyv végének következő szakasza teszi világossá:

„hogy megtudd: a bölcsesség sem a szónoki tudományban, sem pedig a tekintélyes kötetekben nem található. Hanem abban, hogy elfordulsz ezen érzéki dolgoktól és a legegyszerűbb s végtelen forma felé fordulsz, azt fogadod be minden vétektől megtisztított templomodba, s lángoló szeretettel hozzá tapadsz — amíg csak meg nem tudod ízlelni s meg nem tudod látni, mily édes e bölcsesség, amely maga minden édesség.”¹⁶

A cél tehát a legfőbb bölcsességgel való közvetlen érintkezés, keresztény kifejezéssel *visio Dei*.¹⁷ A párbeszéd második felének elején, valamint a

mondottan lelkipásztor cusanusi *manuductió*ra példa a *Sermo* LIII.

¹⁵ *Sermo* XXXIII 4:22–23: „quia semper plus potest per intellectum comprehendere.”

¹⁶ *Idiota de sapientia* I 27:2–8.

¹⁷ Vö. uo. II 47:1–7.

sikeres *manuductio* végén majd az *elme szeméről* (*oculi mentis*) olvasunk: nem testi látásról van szó, hanem arról, hogy Isten „*megnyissa elméd szemét és így megpillantsad őt csodálatos könnyedséggel – oly módon, amint ő számodra láthatóvá tette magát*” – mondja az együgyű végül a szónoknak.¹⁸

Megtérés, misztika, műfaj

A filozófiai megtérés, az érzéki valóságtól való elfordulás Platóntól és Ágostontól ismerős mozzanata érinti a könyvek, szövegek világát. Az *idiotia* szerint ugyanis hiába ismerjük a szeretetnek a szentek által reánk hagyományozott számos leírását, ha nem ízleljük meg magát e szeretetet.¹⁹ Cusanus mint szenvedélyes könyvgyűjtő, misztikus szövegek olvasója, egyúttal egyházi szónok aligha lehetett ellensége a szép és bölcs szavaknak. Ugyanakkor világosan látta, hogy e szavak önmagukban elégtelenek.

Cusanus misztikájában hangsúlyos szerepet kap a reflexió: korántsem az értelemtől független, elsősorban érzelmekben megnyilvánuló önátadásra szólít föl. A reflexió központi szerepe jól tükröződik a matematikai példák használatában.²⁰

¹⁸ Uo. II 46:3–5, vö. II 29:17.

¹⁹ Uo. I 19:11–14.

²⁰ Pl. II 42–44.